

c Indskud: Gunnar Sivertsen's disputats. En kilden sag

Gunnar Sivertsen. Foto: BA

For første gang i lange tider er der i efteråret 2006 kommet en norsk disputats¹¹, der vedrører Holberg. Den er skrevet af Gunnar Sivertsen der længe har forsket i Jacob Bidermann, der – ifølge Holberg selv¹² – var dén der gav ham grundmaterialet til »Jeppe«.

- Jacob Bidermanns »Utopia«

Bidermann var katolsk præst, jesuit, og særdeles aktiv som pædagog og som pædagogisk skuespilforfatter i Tyskland. Han skrev i begyndelsen af 1600-tallet en fiktiv rejsebeskrivelse på latin – »Utopia« – og heri indgår historien om

Jeppe, eller som han hedder hos Bidermann: *Menalcas*.

»Utopia« blev brugt i latinundervisningen som supplerende tekst; den var ikke så tung eller alvorlig som de normale tekster, der var skrevet af latinske klassikere eller af senere teologiske forfattere, men langt mere munter og lystig.

»Utopia« kom ikke i trykken med det samme, men cirkulerede i afskrifter i jesuitiske kredse; den blev først udgivet i bogform i 1640 – året efter at Bidermann var død i Rom – og fik ret stor udbredelse i Tyskland og Polen.

Sivertsen har set nærmere på den trykte udgivelse og har gode argumenter for at hævde at den er »forurennet«. Den er blevet suppleret og bearbejdet på en måde, der har gjort strukturen en smule rodet. Hvem der har skrevet tilføjelserne ved man ikke; måske har Bidermann begået nogle af dem, men det er tænkeligt at de fleste skyldes kolleger.

Holberg har haft en trykt »Utopia« i hånden. Han har ikke kendt den oprindelige udgave, kun en »forurennet«. Om hans eksemplar stadig findes, kan man ikke sige med sikkerhed, men på Det Kongelige Bibliotek er der morsomt nok to eksemplarer, om hvilke det hver især er blevet hævdet at de har været

11 Gunnar Sivertsen: Kilden til Jeppe paa Bierget. Forsvares fredag 15.12.2006 på Oslo Universitet. Blandt opponenterne er professor, dr. Erik A. Nielsen, Københavns Universitet, og seniorforsker, dr. Karen Skovgaard-Petersen, Det Kongelige Bibliotek. Bogen kan hentes fra: http://www.nifustep.no/norsk/publikasjoner/kilden_til_jeppe_paa_bierget

12 Jf. Just Justesen's betænkning over komedier, hvori det hedder: »Den fjerde kaldes Jeppe paa Bierget eller Den forvandlede Bonde, en af Bidermanni gamle Historier, som Autor har udført i en Comoedie. Dette er den eeneste Materie, som ikke er opspunden udi Autors egen Hierne, hvorfor han ingen Berømmelse forlanger deraf, hvor vel de artige Kløgter, som legges udi Bondens Mund, og bevæge alle slags Tilskuere til idelig Latter, ere hans egne. Den blev spillet første gang meget ilde, formedelst en Forvirring som samme Aften reisede sig blant Acteurerne, men anden gang alle Folk til Fornøjelse, sær formedelst Personen Monsieur Gram, der agerer saa naturlig en Siellands Bonde.«

Holberg's¹³. En anden idé er at det ene har været Holberg's og det andet én af hans latinelevs¹⁴. Derimod kan det siges med sikkerhed at biblioteket har betalt for begge eksemplarer i dyre domme.

Bagest i disputatsen har Sivertsen og den nu afdøde danske latiner Mogens Leisner-Jensen gengivet »*Utopia*« på norsk, dvs. de afsnit der har relation til Jeppe.

- Knud Lyne Rahbek's anekdote

Den anden halvdel af disputatsen drejer sig ikke direkte om »*Jeppe*«, men om hvordan man har læst, eller nærmest *ikke* læst, Bidermann i Danmark.

Historien begynder med at Knud Lyne Rahbek i begyndelsen af 1800-tallet ville gøre noget for Holberg's komedier. På dén tid anså man dem ikke for *noget*, nærmest som farcer for et »primitivt« publikum. Rahbek anså derimod Holberg for at være en dansk Shakespeare, og derfor gik hans bestræbelse ud på at præsentere Holberg som en avanceret forfatter, der ikke skrev vulgære farcer, men karakterkomedier, og som løftede »vulgære« temaer til det sublime.

Rahbek var en særdeles habil latiner og gav sig til at pløje »*Utopia*« igennem for ting der havde relation til »*Jeppe*«; disse afsnit sammenskrev han til et handlingsreferat på dansk eller med Sivertsen's ord til en kedelig anekdote.

Rahbek har oversat noget, viser Sivertsen, en historie i begyndelsen om en galsindet bondekone og hendes fordrukne mand, men for det andet respekterer hans referat slet ikke Bidermann's genre og stil. Bidermann er gjort mere primitiv end rimeligt er, hele den klassiske indpakning er

13 Se billedtekst i »*Ludvig Holberg: Værker i tolv bind*«, ved F.J. Billeskov Jansen, bd. IX, Rosenkilde og Bagger, København 1971, over for s. 336. Her står bl.a.: »I det her gengivne Eksemplar, trykt 1649, der har været i Danmark siden det 18. Aarh., findes forskellige Annotationer og Afmærkninger, der har foranlediget at Eksemplarets Ejer [E. Langager] anser det for netop det Eksemplar, der har tilhørt Holberg, og som denne har benyttet. Denne Anskuelse er udfra palæografiske [dvs. skrifttekniske] Undersøgelser tiltraadt af fhv. Overarkivar i Rigsarkivet Dr.phil. Erik Kroman. Nogle, deriblandt F.J. Billeskov Jansen, deler ikke denne Opfattelse«.

14 Abraham Lehn (1701-1757) har været nævnt som en mulighed. Paul Johansen, dr.polit. og Holberg-samler, skrev en artikel i »*Politiken*« 14.1.1996 med titlen »Holberg som latinlærer« (sektionen *InterPOL*). Heri står bl.a.: »Abraham Lehn mistede som ganske ung begge sine forældre og han arvede en stor formue. Han fik privat skoleundervisning og blev i december 1717 indstillet til studentereksamen ved Københavns Universitet og bestod eksamen knap 17 år gammel. Hans private lærer var magister P.B. Mygind, der senere blev landsdommer. Mygind kendte den seks år ældre Holberg, som i årene inden han blev professor tjente lidt penge ved privatundervisning. Hvem Holberg iøvrigt har undervist ved man ikke noget om, men her har Mygind øjensynligt skaffet ham en lille ekstraintægt ved at give den velstillede unge mand en afpudsning af latinen: hvis undervisningen har fundet sted lige før Lehn gik op til eksamen, har han nok været Holbergs sidste privatelev, for lige derefter begyndte denne at oppebære gage som professor i Metafysik.« Måske er det sådan, skriver Paul Johansen, at de to eksemplarer, som Det Kongelige Bibliotek ejer af Jacob Bidermann's »*Utopia*«, har tilhørt henholdsvis Ludvig Holberg og Abraham Lehn (det ene eksemplar stammer fra *hans* bibliotek). Om dét er tilfældet, ved jeg ikke, men det er en mulighed. Derimod har jeg netop opdaget at 'P.B. Mygind' må være en skrivfejl for 'P.B. Mylius' – de angivne oplysninger passer fint på hvad der står om *ham* i »*Dansk Biografisk Lexicon*«.

forsvundet, formentlig i dén hensigt bedre at vise Holberg's mesterskab som komedieforfatter.

En anden ting der er forsvundet – og det er, i relation til »Jeppe«, nok så vigtigt – dét karneval som Menalcas (og nogle af romanens figurer) var en del af.

- Rahbek's efterfølgere

Men én ting er hvad Rahbek har gjort – eller ikke gjort – af taktiske grunde, noget andet er at mange senere forskere er sprunget over hvor gærdet var lavest. Selv Billeskov Jansen, der ellers var kendt for at have været meget omhyggelig i sine Holberg-studier – og for at have været »efter« studerende der ikke var det - har taget Rahbek vel rigeligt på ordet.

Imidlertid, selv om Sivertsen skulle have fuldkommen ret i sin beskrivelse af hvad der skete med Rahbek's anekdote, og det er der meget der taler for, er det vist ikke helt forkert at omtale »Utopia« som en samling af historier eller anekdoter, og det er hvad Billeskov med flere har gjort.

Ganske vist indgik historierne i en velkomponeret fiktiv rejseskildring, men dén udgave Holberg brugte, var jo netop ikke den rekonstruerede, rensede og velkomponerede version, som Sivertsen beskriver, men den trykte »forurenede«.

Sivertsen giver i øvrigt et par fornøjelige eksempler på at nogle »amatører« var tættere på sandheden om »Utopia« end de der tilhørte det »officielle« miljø af Holberg-forskere.

- Moralen

Moralen i denne sørgmuntre historie er at man skal se frisk på tingene og frem for alt gå til kilderne, *ad fontes* som latinerne sagde, hvis man vil have den rene vare, ikke mindst hvis man vil have fat i hvordan Holberg arbejdede som forfatter med at bearbejde sit skriftlige inspirationsmateriale¹⁵. Dét kan have betydning ikke alene i relation til »Jeppe«, men til flere andre af hans værker, både de fiktive, de historiske og de filosofiske.

Men hvem vil så gå *ad fontes*? Nogle af litteraturhistorikerne forhåbentlig. Derimod er det ikke sandsynligt at teaterfolket kan bruge Sivertsen's undersøgelse til særlig meget. Det afgørende ved Jeppe på scenen er jo heller ikke så meget, hvordan Holberg har båret sig ad med at bearbejde sit inspirationsmateriale, men hvad der blev resultatet – og hvordan Jeppe senere er blevet spillet.

Det er ikke dét Sivertsen er ude efter i disputatsen, dér er det problemerne med den skriftlige kilde, Bidermann's »Utopia«, der er det centrale.

15 Hvordan Holberg brugte sine andre »kilder«, fx sit kendskab til udenlandsk og dansk teater, der – ikke mindst mht »Jeppe« - spillede en stor rolle, kommer Sivertsen ikke ind på.

- Jeppe

Det gode ved »Jeppe« er at det er et ret komplekst stykke med flere fortolkningsmuligheder, hvilket for resten er en ting Henrik Lyding dokumenterede nok så fornøjeligt i sin magisterkonferens fra 1985¹⁶.

Mange har set »Jeppe« som en realistisk komedie, men jeg er enig med Lyding og Billeskov Jansen¹⁷, når de på hver deres måde viser at det ikke er realismen og alvoren, der har »plaget« Holberg; hans ærinde var at være morsom – og at være det i fuld fart, for der var meget der skulle nås i dé år, hvor der skulle spilles nyt og effektivt teater i København.

Hvordan kan man *vide* at »Jeppe« er tænkt mere som farce end som realisme? Det kan man ikke. Men jeg hæfter mig ved at »Jeppe« er malet så »sort« at langt mindre kunne have gjort det, hvis det virkelig var realisme og samfundskritik der var hensigten.

Moralen – at man skal lade være med at løfte folk for hurtigt – er desuden fuldkommen ude af trit med forudsætningerne, for »man«¹⁸ har jo eksperimenteret med dén der var mindst skikket til at blive løftet¹⁹.

- Kritik

Skulle jeg have én kritik af disputatsen er det at Sivertsen gentager sig selv ikke så lidt - og at han svinger vel rigeligt med mester Erik mod de arme syndere, der ikke var stive nok i Bidermann's »Utopia«.

16 Henrik Lyding: »Komisk nar og tragisk helt« (1985), der ligger frit tilgængeligt på internettet: <http://bjoerna.net/holberg/Jeppe-1985-Lyding.pdf>

17 Se »Danmarks Digtekunst« bd. 2, 2. udgave 1964, s. 172-173.

18 På overfladen baronen og hans folk.

19 Måske har Holberg – pga sin hast – lavet en hurtig bearbejdelse af moralen i »Den politiske Kandestøber«, der har en helt anden opbygning end »Jeppe«, og så at sige kopieret den?

d Figuren Jeppe og Holberg som hans direkte modsætning

Komediens titelfigur er fæstebonde i landsbyen Bjerget på Sjælland og i klemme mellem sin kone, Nille (med krabasken Mester Erik) og ridefogeden. Desuden ydmyges han socialt ved at konen ligger i med degnen²⁰. Han kan næsten ikke ligge lavere end han gør, når man ser bort fra tjenestefolk, rakkere, tatere og andre udstødte²¹. Der har givetvis på Holberg's tid været fordrukne fæstebønder som ikke gjorde dagens gerning, men de var næppe typiske. Mange bønder, formentlig det store flertal, drev deres gårde så godt de kunne.

I stedet for at prøve at løse sine problemer rationelt, fortrænger Jeppe dem ved et voldsomt drikkeri²² - og forstærker dermed problemerne så meget at de bliver uløselige. Han handler så ufornuftigt som tænkes kan og gør dermed sin situation vedvarende ringere. En meget ond cirkel eller spiral er etableret.

Holberg selv var den direkte modsætning til Jeppe. Han var asketisk; han var tilbageholdende med stimulanser - og mente at når han havde overvundet en malaria, han havde hentet på én af sin ungdoms rejser til Sydeuropa, skyldtes det hans mådehold, og at han foretrak at bevæge sig til fods frem for at blive båret omkring af lakajer.

Ved at leve jævnt og billigt og ikke at falde for tidens krav, sparede han desuden penge, en ting der fornøjede ham - og som også bidrog til at hans formue til sidst blev så stor at han kunne finansiere Sorø Akademi.

Indarbejdes: Jeppe var langt fra en mønsterbonde og et ideal på det personlige plan. Han opførte sig i stort set alle henseender modsat af hvad Holberg ville foretrække (især da han selv havde fået ansvar dels som kvæstor, dels som selvstændig godsejer). Når Jeppe er så langt »nede« er det af dramatiske grunde, ikke af realistiske. Han skal være så langt nede som overhovedet muligt, for at den dramatiske effekt ved hans opløftelser og nedstyrtninger osv. kan blive så stor som mulig.

Skulle nogen få dén tanke at Jeppe skulle være et realistisk billede på en »vild«, et ægte ur-menneske, må man svare at det er der ikke det mindste belæg for, hverken hos Holberg eller i virkeligheden. Jeppe er i enhver henseende et kunstprodukt, skabt til formålet.

Forskellige forfattere har spurgt om ikke Holberg, når det kom til stykket, holdt af sin hovedfigur – eller også har de forudsat på forhånd at han gjorde det.

20 Der tales kun om degnen, han ses ikke. Om Nille og degnen har et »virkeligt« forhold eller ej vides ikke

21 Jf. Tyge Krog's bog om natmandsfolket (se s. ff.)

22 Om man strengt taget kan tale om *fortrængning*, er ikke sådan at afgøre. Selve begrebet er fra en meget senere tid, men man har givetvis på Holberg's tid talt om dén glemsel som en rus kunne give. Noget andet er om Holberg så omtalte onde cirkel; parallelt med at min formodning er at Holberg ikke i »Jeppe« dyrkede karakteren eller psyken, men farcen, og derfor *konstruerede* Jeppe på genrens betingelser, foreslår jeg at man afstår fra tillægge Jeppe karaktertræk der ikke er belæg for i teksten.